

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS

Pranas Naujokaitis, *Lietuvių literatūra*

Recenzija: Pranas Naujokaitis, *Lietuvių literatūra: Trumpas lietuvių literatūros istorijos kursas gimnazijai*, Tübingen: Patria, 1948.

Jei literatūros istorikas pašvenčia penkias savaites laiko visai *Lietuvių literatūrai* suvesti į porą šimtų puslapių knygą, kiek gi laiko – kyla klausimas – literatūros kritikas gali garbingai, nenusikalsdamas savo, kaip kritiko, moralei ir ambicijai, paskirti, norėdamas įvertinti istoriko darbą? Nedvejodamas atsakysiu: pasisavi- nęs literatūros istoriko tempą, kritikas turėtų redakcijai pasiųsti maždaug tokio turinio recenziją:

Pranas Naujokaitis. *Lietuvių literatūra*: Parašyta per penkias savaites. Skaityti nepatartina.

Tačiau didelis džiaugsmas išvydus, kad kas nors dar domisi lietuvių literatūra, nugali abejones. Lietuvių literatūros problemos tokios svarbios, kad apie jas išsirtarti kiekviena proga gera. Ir pagaliau – p. P. Naujokaitis įžangoje randa reikalo pabrėžti, kad jis *sukūrė*, o ne kompiliavo, ne parodė, savo literatūros es- teziją! Pagarba kūrėjams!

Šių eilučių autoriui teko vieną kitą kartą susitikti su ryškiausiai dabartinės lietuvių poetų kartos autoriais – Kossu, Brazdžioniu, Radausku, Boruta. Visi šie žmonės *rašo eiles, dirba eilėraščius* (Kossu dixit), bet *nekuria*. Kūryba – didelis ir gražus žodis, žodis iš anapus, iš anų gerų laikų, kai *genijus* lankydavo *dieviškasis įkvėpimas*, kurio vedama plunksna tekina *kurdavo nemirtingus kūrinis*. Ne eili- nio kritiko, o meno psichologijos – blogiausiu atveju – literatūros istorikų – rei- kalas studijuoti ir nustatyti, kaip iš tiesų vyksta patsai kūrybinis procesas. Tačiau p. P. Naujokaitis jau įžangoje užima *kūrėjo* pozicijas, tuo įkvėpdamas pagarbą ir sau pačiam, ir savo veikalui.

Literatūros istorijas gali, žinoma, ir kurti, ir rašyti kas tik nori ir kaip tiktai nori. Tačiau kritikai – bent tol, kol ši pavojinga rasė nebus visai išnaikinta – vi- sados nori pasilikti teisę statyti jau išleistam veikalui ir sveiko proto, ir savo proto

reikalavimus. Iš literatūros istorijos visų pirma reikalaujama savo ir vientisinio literatūros istorijos vyksmo supratimo, vieningo ir išlaikyto metodo literatūriniam reiškiniams vertinti. Galima, pavyzdžiui, literatūrą suskirstyti į atskirus žanrus – poeziją, prozą, dramą ir t. t. – ir nagrinėti kiekvieno literatūrinio žanro evoliuciją, nustatant jo augimo, žydėjimo ir nykimo kreivę; galima literatūros istoriją dalinti į atskiras epochas, ieškant kiekvieno periodo dominuojančių idėjų, esminių literatūrinės technikos reikalavimų, literatūros atitikimo tuometiniam ekonomiam, socialiniam ir politiniam gyvenimui ir bandant įžiūrėti atskirų epochų evoliucijos prasmę. Galima, pagaliau, literatūrą bandyti tempti ir ant jai svetimų kurpalių: pritaikant ją politinei istorijos proceso koncepcijai, kaip tai darė Korsakas–Radžvilas savo kritikos rašiniuose; įvedant religinį momentą ir rašytojus bei literatūrinės srovės vertinant pagal jų pamaldumą ir ištikimybę Romos Katalikų Bažnyčiai, kaip tai neretai bandė Ambrazevičius, Grinius ir Vaičiulaitis savo *Visuotinės literatūros istorijoje*⁵. Tačiau negalima neturėti jokios vedamosios minties, arba ją laikyti taip giliai paslėpus, kad vidutinio išsilavinimo kritikas neįstengia ją pamatyti, – o toks tai ir yra paskutinis p. P. Naujokaičio atvejis.

Viena iš mūsų literatūros istorijos nelaimių – nelaimė ir rašantiems, ir skaitantiems, o pats didžiausias negandas – vargšams mūsų aukštesnių mokslo įstaigų auklėtiniams, privalantiems dar priedo ir „išmokti“, – tai tradicija virtęs neatskyrimas mūsų rašliavos istorijos nuo literatūros istorijos, o per tai ir sąjamoninis, gilus, nuobodulio ir žiovulio lydymas įkalimas, per mokyklas ir vadovėlius, Katekizmų *prasti žadei*⁶ ir *Bromų atvertų ing viečnasti*⁷ kaip lietuvių literatūros korifėjų. Toks lietuvių literatūros supratimas buvo neišvengiamas ir būtinas pirmaisiais mūsų nepriklausomybės metais, kai lietuvių literatūrą pradėjusi kurti karta buvo dar gyva ir, galima sakyti, pati apie save turėjo rašyti literatūros istoriją, ir tokio Vaižganto ar Putino atsidėjimas XIX amžiaus mūsų kultūros istoriją studijuoti buvo visai suprantamas. Bet gi dabar, kai, šalia Donelaičio ir Baranausko, turime jau tris susiformavusias mūsų poetų ir prozaikų kartas, kai ketvirtoji „egzistencialistų“ karta jau lipa tokiems „seniams“ kaip Brazdžionis, Radauskas

5 Juozas Ambrazevičius, Jonas Grinius, *Visuotinės literatūros istorija: Vadovėlis aukštesniosioms mokykloms*, 2 d., Kaunas: Sakalas, 1931–1932, d. 2 autoriai: Juozas Ambrazevičius, Jonas Grinius ir Antanas Vaičiulaitis; Juozas Ambrazevičius, Jonas Grinius, Antanas Vaičiulaitis, *Visuotinės literatūros istorija: Nuo klasicizmo iki dabarties*, [Schweinfurt]: Tėviškė, 1947.

6 [Martynas Mažvydas], *Catechismusa prasty szadei* (1547).

7 Mikolas Olszewski, *Broma atwerta ing wiecznasti* (1753).

ar Kossu ant kulnų, – dabar jau, rodos, galima būtų didžiąją dalį to, ką mes vadinavom literatūros istorija, perduoti už dyką Lietuvos kultūros istorikams (ir istorijos mokytojams) ir bandyti rašyti, jei ir ne kurti, tikrą literatūros istoriją, kurioje rašytojai būtų vertinami ne pagal jų nuopelnus Dievui ir Tėvynei, bet į kurią galėtų patekti tik jau kad ir minimaliniams estetiniams reikalavimams atitinką autoriai. Kuone dešimts metų praėjo nuo to, kai užsiskleidė vienas mūsų tautos istorijos, o kartu, žinoma, ir mūsų kultūros bei literatūros istorijos lapas. Atrodo, galima jau būtų šalta, objektyvia akimi pažvelgti į mūsų nepriklausomą gyvenimą, bandyti susumuoti mūsų nuveiktus darbus, bandyti atrinkti grūdus nuo pelų – vienu žodžiu, gal ir kiek paskubintu judesiu pasukti istorijos arpa – ir duoti bent eskizą mūsų pabėgusio gyvenimo. Štai ko kiekvienas tautietis, paėmęs į rankas *Lietuvių literatūrą*, turėjo teisės tikėtis iš p. P. Naujokaičio, ir štai kur jis mus labiausiai nuvylė.

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS

Juozas Girnius, „Grįžtant prie Žemės“ *Literatūros lankuose*

Pirmasis refleksas, pasiskaičius į Egipto žemę patekusius *Literatūros lankus*, buvo karštai šokti prie plunksnos, rašyti laišką, straipsnį, pasidžiaugti, išgirti, išbučiuoti. Kaip tame kadaise Kossu pasakotame anekdote apie žemaitukus savanorius: bėgdami iš Vilniaus, išalkę, nuskurę ir pavargę, jie jau buvo pasiryžę mesti šautuvus pakelėj ir grįžti namo prie arklo. Kossu motinos nuo širdies pamaitinti, pradėjo ašaroti: nereikia mums tų vilniečių. Apspjaudė jie mus, akmenimis apmėtė. Neginsim Vilniaus, tegu jie sau žinosi! – Bet užtai kariausim už žemaičių žemę, na, ir jus dar apginsim.

Priežasčių galutinai nusivilti lietuviškąja tremtimi netrūksta – ypač jei tenka sekti jos spaudą, jos veiklą kiek iš toliau, su tam tikra perspektyva. Ir ne tikai literatūroje. Galima suprasti tad, kad, išvydus visą būrį gerai ginkluotų literatūros maištininkų, pasipuošusių Aisčio ir Santvaro skalpais⁸ (tarp kitko: skalpų dar per mažai: kada Brazdžionio eilė?) ir iškasusių karo kirvį, – kad išgirdus karo aidus, norisi imti vapalio, kaip tiems žemaičių kareivėliams, kažką ašaringai entuziastiško ir pasileisti į komplimentus. Bet komplimentų pagundas visi žino: juos seka aplodismentai, šiuos – pjedestalai, o ant pjedestalo vikriai užsikrapšto pradėję tukti poetai, sustoja patetiškose pozose ir sustingsta į akmenį. Jei gerai išskaičia Girniaus straipsnį⁹, jums reikia ne komplimentų, o bendrakalbių ir dialogo. Todėl nesakysiu – tuščia būtų, – kad sutinku su dauguma jūsų užimtų pozicijų, kad pritariu ofenzyvinei strategijai, kad, nors ir negyvendamas Amerikoje, esu dukiasiurblių šalininkas. Manau, kad būsiu daugiau naudingas, pasiūsdamas kelis kritiškus žodžius žmogaus, kuris formavosi visai skirtingose nuo jūsų sąlygose

8 Jonas Mekas, „Kelios pastabos vėliausios Aisčio knygos proga“ (recenzija leidiniui Jonas Aistis, *Sesuo buitis: Poezija*, Putnam, Conn.: Immaculata Press, 1951), *Literatūros lankai*, 1952, Nr. 1, p. 27–28; H. B. S. [Alfonsas Nyka-Niliūnas], „Rašytojai prieš kritiką“, *Literatūros lankai*, 1953, Nr. 2, p. 23; H. B. S. [Alfonsas Nyka-Niliūnas], „Septyni prieš Tebus: Jono Aisčio ir K. žygis prieš *L. lankus*“, *Literatūros lankai*, 1953, Nr. 3, p. 25–27.

9 Juozas Girnius, „Grįžtant prie Žemės“, *Literatūros lankai*, 1953, Nr. 2, p. 1, 19–21.

ir aplinkumoje, kuriam, brendusiam ne vienoje kurioje jūsų išskirtų kartų, o tarpukartėje daug sunkiau (dėl asmeniškų priešasčių) dūkauti, pavyzdžiui, prie Aisčio lavono, ypač turint ambiciją praktikuoti tam tikrą tiesos askezę.

Turiu pasakyti, kad Girniaus vedamasis *Lankų* straipsnis apie žemininkus savo struktūra primena man garsiąją Victorio Hugo *Cromwellio* „Ižangą“: kaip ir Hugo, Girnius nepasitenkina vien užakcentuodamas naujosios kartos rašytojų originalumą, jų atnešamą naują pasaulio viziją, bet kartu nori pagrįsti šią naująją literatūrą istorine būtinybe. Victoras Hugo analizuoja pasaulinės literatūros istorinį vyksmą, išskirdamas jo tris etapus: lyriką, epopėją ir dramą. Girnius, su mažesnėmis ambicijomis, pasitenkina tiktai lietuviškosios literatūros istorijos kadrais, bet vis tik nori įrodyti, kad naujosios literatūrinės kartos saulės užtekėjimas yra toks pats neišvengiamas fenomenas. Šitokios koncepcijos plusai: ji rodo tvirtą pasitikėjimą savo kartos misija. Minusai: jinau naujosios kartos pagrindų ir pozicijų tvirtumą daro priklausomą nuo labai dar šviežios, nespėjusios susikristalizuoti, mūsų literatūros istorijos daugiau ar mažiau vykusios – bet *a priori* labai sunkios – analizės. Jo vietoje, ir žemininkų vietoje, aš labai griežtai atskirčiau du domėjimosi ciklus: lietuvių literatūros istorijos kūrimas yra labai svarbus uždavinys, bet visiškai atskirtinas nuo naujosios kartos *credo*.

Kartą įsisiūbavus, galima pakalbėti ir apie literatūros istoriją. Galima tiktai sutikti su Girniaus vartojamu literatūros istorijos suskirstymu į generacijas¹⁰: šis metodas prancūzų literatūros ir kultūros istorikų naudojamas jau keliasdešimt metų, o po paskutiniojo karo įvestas net ir į paprastai labai konservatyviškus literatūros vadovėlius. Tačiau bandant jį praktikuoti, tuojau pat paaiškėja dideli su juo surišti sunkumai: literatūrinę ar kultūrinę generaciją tuo sunkiau išskirti, kuo geriau pradedi pažinti epochą, kurioje tie žmonės dirbo ir rašė. Iš kitos pusės, kuo epocha yra mums artimesnė laike, tuo sunkiau, jeigu net ne visiškai neįmanoma, pritaikinti aritmetiką ir skaitliniu sudėties būdu (30+30+30) išskirti kartas. Ryškiausias pavyzdys – Albert Thibaudet *Literatūros istorija*¹¹, kurioje taip gražiai aprašytos pirmosios XIX amžiaus pusės literatūrinės kartos, subyra į trupinukus, ištirpsta į puskartes, epigonų grupes, vos tiktai šis neabejotinai pirmaeilis literatūros istorikas prisiartina prie XIX amžiaus pabaigos.

Neneigių Girniaus pradėto darbo naudingumo. Norisi tiktai pabrėžti hipotezinį, provizorinį jo siūlomos klasifikacijos pobūdį. Literatūros istoriko darbas yra

10 *Ibid.*, p. 1.

11 Albert Thibaudet, *Histoire de la littérature française de 1789 à nos jours (Prancūzų literatūros istorija nuo 1789 iki mūsų dienų)*, Paris: Stock, 1936.

kruopštus ir sunkus. Mes neturime kol kas ne tik kad kiek išsamesnių mūsų literatūros deskriptyvinių analizių, trūksta ne tik monografijų, bet net elementariausių biografijų. Ant ko tad grįsti tokius generacinius paskirstymus, jeigu ne ant „man atrodo“. O kaip „atrodymai“, Girniaus ir Railos¹² nuomonės vienodos vertės.

Turiu teisės tad ir aš pasisakyti, kaip man kas atrodo. Išsiritus iš trumpų kelnaičių ir priaugus prie poezijos „mėgėjo“ amžiaus, lietuviški poetai, kurie man šį tą sakė, buvo: Kossu, Boruta, Brazdžionis, Neris, Miškinis. Ir atvirkščiai, poetai, kurie man absoliučiai nieko nesakė, buvo: Putinas, Sruoga, Liudas Gira. Dar kiek paaugęs ir pasiskaitęs, sužinojau, kad kadaise, ne taip seniai, būta ir Kazimiero Binkio, ir „Keturių vėjų“. Ir man kažkaip savaime aišku pasidarė, kad aš augu ir gyvenu atmosferoje vienos literatūrinės kartos, išriedėjusios iš Kazimiero Binkio užantės. Užtai ir galite įsivaizduoti mano nustebimą, skaitant Girnių, kuris į tą patį maišą sukiša ir Kossu, ir Sruogą, ir Nerį, ir Kiršą.

Bandau suprasti Girniaus galvojimą. Kas galėjo jį privesti prie tokio paskirstymo? Pirmiausia, aritmetika: 60 metų literatūrinio gyvenimo tegali duoti tik dvi literatūrinės kartos. Tačiau jau čia paaiškėja pirmoji ne tik Girniaus, bet ir iš viso žemininkų užimtos pozicijos silpnybė: literatūra imama ir nagrinėjama kaip tokia, *an sich*, neatsižiuirint į socialinius, politinius ar kultūrinius faktorius. Užmiršus, kad Sruogą ir Putiną skiria nuo Kossu ir Miškinio Nepriklausomybės atgavimas, kad Kossu ir Miškiniai atstovauja pirmajai lietuviškąją gimnaziją ištiesai baigusiajai kartai, galima, žinoma, jiems prikergti ir bendrą etiketę. Galvoju toliau: literatūros istorijos suskirstymas kartomis bus įmanomas tikrai labai bendruose mūsų kultūrinių kartų išskyrimo rėmuose.

Antra. Skirstymas į generacijas tėra tikrai vienas iš galimų priėjimo prie literatūros istorijos būdų, tai net ne metodas, o jau pasiimto metodo išdava. Šitoks paskirstymas tikrai seka fenomenologinį vienos kurios kartos – visame jos originalume, visoje, kaip sakytų fenomenologai, jos *esencijoje* – aprašymą. Neturėjęs progos skaityti *Žemės* įvado¹³, negaliu sakyti, ar toks fenomenologinis aprašymas atliktas. Viena aišku, kad geriausiu atveju jisai per skubotas. Nes koksai gi yra kriterijus, pagal kurį literatūrinės kartos aptariamoms savo vienytiškume ir priešpastatomoms viena kitai? Maironio karta skiriasi nuo Putino

12 Juozas Girnius, „Grįžtant prie *Žemės*“, p. 1.

13 Idem, „Žmogaus prasmės žemėje poezija (Trečiajai mūsų poezijos kartai atėjus)“, in: *Žemė: Naujosios lietuvių poezijos antologija*, redagavo Kazys Bradūnas, Los Angeles: Lietuvių dienos, 1951, p. 5–65.

kartos, nes viena – visuomeninė, kita – asmeninė¹⁴. Visuomenė priešpastatoma individui – kriterijus tradiciniai sociologinis, bet turi logikos privalumą. Tačiau šios dvi kartos – visuomeninė ir asmeninė – kuo jos esminiai atsiriboja nuo naujosios kartos? O gi tuo, kad trečioji karta – idėjinė! Asmuo priešpastatomas idėjai, tartum individai neturėtų idėjų, tartum idėjos būtų neasmeniškos! Mano logikos supratimas čia jau protestuoja, ir aš daug mieliau matyčiau idėjų gerbėjus atsidūrusius konflikte su formos gerbėjais.

Visa tai tik smulkmenos. Tik pretekstas vienam, man atrodo, svarbiam dalykui: kad nereikia maišyti literatūros istorijos su literatūros naujų kelių ieškojimu. Kad *Literatūros lankų* teoretikų pirmasis uždavinys turėtų būti ne kritika, o savitų pozicijų ieškojimas, savos tiesos išryškėjimas.

14 Idem, „Grįžtant prie Žemės“, p. 19.

Agata Bielik-Robson (g. 1966) – filosofė, publicistė, Lenkijos mokslų akademijos Filosofijos ir sociologijos instituto bendradarbė (Postsekulariosios minties tyrimų skyriaus vadovė), Notingamo universiteto Teologijos ir religijotyros fakulteto Judaikos studijų katedros profesorė. Moksliniai interesai apima šiuolaikinę subjekto filosofiją, literatūros teoriją ir religijos filosofiją, ypač judaizmo tradicijos poveikį šiuolaikinei filosofijai. Daugelio knygų autorė, tarp jų: *Na drugim brzegu nihilizmu: Filozofia współczesna w poszukiwaniu podmiotu* (Kitame nihilizmo krante: Subjekto paieškos šiuolaikinėje filosofijoje, Varšuva, 1997), *Duch powierzchni: Rewizja romantyczna i filozofia* (Paviršiaus dvasia: Romantinis revizionizmas ir filosofija, Krokua, 2004), *Na pustyni. Kryptoteologie późnej nowoczesności* (Dykumoje: Vėlyvosios modernybės kryptoteologijos, Krokua, 2008), *Romantyzm: Niedokończony projekt* (Romantizmas: Nebaigtas projektas, Krokua, 2008), *The Saving Lie: Harold Bloom and Deconstruction* (Išganingas melas: Haroldas Bloomas ir dekonstrukcija, Evanstonas, 2011), *Erros: Mesjański witalizm i filozofia* (Erros: Mesianistinis vitalizmas ir filosofija, Krokua, 2012), *Cienie pod czerwoną skalą: Eseje o literaturze* (Šešėliai ties raudonąja uola: Esė apie literatūrą, Gdanskas, 2016).

Monografijoje *Kita modernybė* (Krokua, 2000) filosofė imasi rekonstruoti *conditio humana* mąstymo punktyrą šiuolaikinėje filosofijoje, kuri, autorės teigimu, nepaisant paveldėtos disciplinos pavadinimo reikšmės, „beveik visiškai iš savo repertuaro išstūmė išminties kategoriją“. Intelektualiai skvarbus žvilgsnis sutelkiamas į „kitą modernybę“ – sunkiai pastebimą modernaus žmogaus būklės lygmenį, jo mąstymą ir liudijimus, kuriems nebūdingas nei entuziastingas pritarimas modernioms permainoms, nei jų neigimas. „Kitos modernybės“ steigiamą *nepritarimo* pozicija laikoma viena nepakankamai įvertintų modernizacijos strategijų, kurios tyrimas leidžia atsekti „pogrindinę nesutikimo [su modernizacija] istoriją“ – ne atvirą maištą, o pastangas atrasti individualų santykį su „sudėtingu ir nepermatomu vėlyvosios modernybės pasauliu“. Autorei maloniai sutikus, skelbiamas šios knygos dalies vertimas.

BRIGITA SPEIČYTĖ